

Vincze Tamás

DEBRECENI PEDAGÓGIAPROFESSZOROK PSZICHOLÓGIAI MUNKÁSSÁGA 1918–1950

DOI: 10.14232/pfvm.12

BEVEZETÉS

A debreceni pszichológusképzés 20. évfordulójára megjelentetett emlékkönyvben a következő módon idézték fel egy hosszú mondatban a két nagy előd emlékét, akikhez a pszichológiaoktatás első időszaka köthető a debreceni egyetemen: „*Míg Mitrovics Gyula a pedagógiai mondanivalójának alátámasztására, bizonyítására használta a pszichológia már meglévő eredményeit, addig Karácsony Sándor maga konstruált egy olyan lélektant, amelynek a révén interpretálni tudta pedagógiai tételeit*” (Ádám – Tóth, 1994, 7). Ez a szemléletes szembeállítás kiválóan összefoglalja, hogy mennyire másként művelte a pszichológiát a két pedagógiaprofesszor. Mitrovics jól illeszkedett egy tudományos paradigmába, így munkássága is egy kontinuitás része lett, Karácsony azonban egy originális és nyelvében is egyedülálló, zárt rendszert alkotott, ezért különutasként könyvelték el a korabeli a pszichológiában és pedagógiában, és ami még ennél is szomorúbb: a munkássága is zárvány maradt, pontosabban nem a pszichológiában nyert szerves folytatást, kiteljesedést. Írásomban e két jelentős, bár mind a tudományos munkáról, mind a professzorszerepről merőben másképpen gondolkodó pedagógus munkásságának pszichológiai vonatkozásairól kívánok képet adni. Bár nem célozom e tanulmányban és a terjedelem sem teszi lehetővé, hogy a teljes életművüket akár vázlatosan is áttekinthessem, nyilván nem lehet kihagyni annak az útnak a bemutatását, amelyen keresztül az általuk művelt pszichológiai irányzathoz eljutottak. Elsőként Mitrovics Gyula tudományos pályafutásának kezdeteit és kibontakozását vázolom fel néhány mondatban.

MITROVICS GYULA, A KÍSÉRLETI PSZICHOLÓGIA MEGHONOSÍTÓJA A DEBRECENI EGYETEMEN

A debreceni egyetem első pedagógiaprofesszora mintegy másfél évtizednyi középiskolai tanári szolgálat után került a debreceni egyetem elődintézményének számító debreceni bölcsészeti akadémiára filozófiatanárnak. Tudományos munkássága azonban nem 1909-ben, az akadémiai oktatógárdába való bekerülésekor indult, már sárospataki, majd miskolci tanárként megmutatkozott az esztétika iránti elmélyült érdeklődése.

Igazából a pszichológiához is az esztétikán keresztül jutott el. Éppen azt az utat járta be, mint a XIX. század jeles német esztéta-pszichológusai, Fechnerrel az élükön. Halász László így írt erről az irányzatról:

„Mint ismeretes, Fechner a múlt század második felében nemcsak a pszichológiai vizsgálatban alkalmazta a kísérleti módszert, hanem az esztétikában is. Kísérletileg kutatta a műélvezés, a befogadás és a tetszés bizonyos kérdéseit. Nyomdokán haladt több pszichológus-esztéta: Külpe, Dessoir, Meumann, valamint Lipps és Volkelt” (Halász, 1961: 368).

Mitrovics első jelentősebb tanulmánya, amely már a pedagógiai pszichológiához kapcsolódott, 1917-ben, a magántanári habilitációja évében jelent meg. A közel 70 lapos kis füzet *Az egyéni nevelés főbb szempontjai* címmel látott napvilágot Debrecenben, s már ebben is világosan megmutatkozott, hogy Mitrovics a nevelés problémáit pszichológusként közelíti meg. A rövid mű pozitív értékelést nyert a szakma legnívósabb folyóiratában, a Magyar Paedagógiában is. Méltatója, Vértes O. József megállapította, hogy „a szerző a pszichológiai alapon álló pedagógia új munkásként kedvezően mutatkozott be, mit annál inkább hangsúlyozunk, mert napjainkban veszedelmes módon szaporodik el éppen nálunk ebben a tudományágban a kontárok száma” (Vértes O., 1918: 216). A viszonylag rövid terjedelem szelekcióra készítette a szerzőt, így természetesen a pszichológia általa leginkább ismert és kedvelt témái kaptak vázlatosabb bemutatást a műben, több fontos jelenség ismertetéséről azonban le kellett mondania. Erről a szerzői döntésről a recenzens így nyilatkozott:

„A képzet, az emlékezet, a típusok, az akarat, a képzelet, az értelmi munkateljesítő képesség, az érzelmek, az indulat ennek a munkának főbb pontjai. Az egyéniség pszichológiájának és a kísérleti pedagógiájának nem egy érdekes fejezetét veszi tollára a szerző. Nem kíván bevezetés vagy vezérfonal lenni, hanem – mint címében is jelzi – csak egyes szempontok megjelölője. Éppen ezért egyik-másik pontnál szívesebben időzik tovább, mint pl. a típusoknál, melyek különben is kiemelkedő részei az egyéniség pszichológiájának. Ezzel szemben természetesen akad olyan részlete is ennek a kérdésnek, mely rövid négy íven nem fér el. Hogy csak a legfőbbet említsem: a tanulást, a fáradságot, melyeknek egyéni különbözőségére éppen az utolsó tíz év pszichológiája derített világosságot (G. E. Müller, Ephrussi, Lottie Steffens, Meumann, Offner)” (Vértes O., 1918: 216).

A debreceni egyetem bölcsészettudományi karának 1918-ban lett a pedagógiaprofesszora Mitrovics Gyula, abban az esztendőben vált ugyanis ketté az első négy évben két tudományt összefogó filozófia-pedagógia tanszék. A filozófia tanszék tanára továbbra is Tankó Béla maradt, az egykori kettős tanszékből kivált pedagógiai katedrára pedig az 1917-ben habilitált Mitrovics Gyula került. Mitrovics már az első években jelezte az egyes szemeszterekben meghirdetett tárgyaival, hogy a pedagógia alapvető résztudományainak (nevelélmélet, neveléstörténet) előadása mellett domináns szerepet szán a leendő tanárok felkészítésében a kísérleti pszichológiának. Minden félévben hirdetett

olyan előadást (és mellette gyakran szemináriumot is), amellyel az experimentális pszichológia eredményeinek megismertetését tűzte ki célul.

Már az 1920-as években létrehozott Mitrovics egy olyan szakmai műhely is a tanszékén, amelyben érdeklődő egyetemistákat vezetett az általa képviselt pszichológiai irányzat kutatási módszereibe. Ez a műhely a Kísérleti Lélektani Intézet elnevezéssel működő laboratóriumot jelentette. E szervezeti egység tevékenységének tényleges kezdete ugyan csak az 1926-os évre tehető, de a bölcsészkar jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy a kar már az 1924/25-ös tanévben előterjesztette a minisztériumnak egy „Pszichológiai Intézet” felállításának tervét. Ehhez akkor a minisztérium nem járult hozzá, mivel az új intézet költségeinek fedezéséről az egyetem 1925/26-os költségvetésében nem történt említés. Mitrovics azonban nem nyugodott bele az elutasításba, és az 1925/26-os tanév elején újra kísérletet tett az intézet felállítására, azzal az indoklással, hogy a „*Pszichológiai Intézet felszerelése a paedagógiai tanszék javadalmából már rendelkezésre áll és így semmiféle újabb kiadást már nem igényel*”, s azt is közölte a minisztérium megnyugtatóra, hogy az intézet a további szükségleteire is fedezetet talál az őt befogadó tanszék illetményeiben.¹ Ezután már a minisztérium sem támaszthatott kifogást az indítvány ellen, Mitrovics pedig hozzákezdhetett a frissen felállított intézet segédszemélyzetének kiválogatásához. A segédszemélyzettel kapcsolatban elmondható, hogy Mitrovics intézetében általában egy vagy két tanársegéd és a harmincas években már két gyakornok is dolgozott, ahogy azt Mudrák József gondosan összeállított gyakornok- és tanársegédlistája is bizonyítja (Mudrák, 2006).

Mitrovics hamar bekapcsolódott a pszichológiát művelő szakembereket elsőként összefogó hazai tudományos szervezet, a Magyar Psychológiai Társaság munkájába is. Már a megalakulástól kezdve tagja volt a társaság választmányának, és baráti kapcsolatot ápolott a társaság elnökével, Ranschburg Pállal és titkárával, Boda Istvánnal is. Benedek Lászlóval és Boda Istvánnal együtt fogalmazott meg Mitrovics 1932-ben egy programadó nyilatkozatot, amelyben a hazai pszichológiai kultúra fejlesztésének szükségességét taglalták. Az elaborátum sürgette pszichológiai kutatásoknak helyet adó intézetek felállítását, a budapesti egyetem lélektani tanszékének visszaállítását, a lélektani ismeretek beépítését az orvosképzésbe, valamint a különböző tanintézetek (leginkább a középfokú tanintézetek) tanári testületeinek lélektani továbbképzését. Mitrovics a lélektani ismeretek jelentőségének hangsúlyozott tudatosításától az egész nemzet számára fontos eredményeket remélt. Így körvonalazta ezt a váráhozását: „*A pszichikai tényezők erősítése, az intelligencia fokozása, az érzelmi élet elmélyítése egyaránt hozzájárulnak az erkölcsi színvonal emelkedéséhez. Mindezek pedig csakis pszichológiai alapon lehetségesek*” (Benedek – Boda – Mitrovics, 1932: 6).

¹ Jegyzőkönyv a debreceni m. kir. Tisza István tudomány-egyetem bölcsészeti, nyelv- és történettudományi karának 1925. évi szeptember hó 7-én tartott I. rendkívüli kari üléséről. 3. sz. b) melléklet. Debreceni Egyetem BTK Dékáni Hivatal Irattára.

Mitrovics nemcsak a Pszichológiai Társaságban működött aktívan, de az Országos Középiskolai Tanáregyesületben is igyekezett népszerűsíteni a pszichológiai tájékozottság növelésének szükségességére vonatkozó elképzelését. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület debreceni körének ülésein – ha csak tehette – jelen volt, s hozzászólásaival, észrevételeivel gyakran hívta fel új szempontokra a tárgyalt témával kapcsolatban tanárkollégái figyelmét. A tanáregyesület debreceni köre elég élénk működést kifejtő szakmai fórum volt: gyakran rendezett felolvasásokat, előadásokat. Rendszerint hazai terepről válogatták össze az előadókat, de néha sikerült megnyerni illusztris fővárosi pedagógusokat is egy-egy előadás erejéig. Az egyesület debreceni körében Mitrovics is vállalt előadói szereplést, pl. 1938. márc. 7-én, amikor elég nagyszámú közönség előtt olvasta fel *Lélektan és pedagógia* c. értekezését. Dr. Szondy György az alábbiakat jegyezte fel Mitrovics előadásáról az Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny számára:

„Az embert – mondotta [Mitrovics] – a kozmikus transzcendens világfelfogás egészébe kell beleilleszteni. [...] A játékosság spontaneitásának és aktivitásának a tanítónevelés egész folyamán végigvonuló szerepén mutatta be, hogy a lélektannak a nevelés összes fázisaiban rendkívül fontos szerepe van. Az emberiség és egyén genetikai fejlődési fokozatainak megfelelően tárta fel az érzelmi élmények hármasságát, s az ismeretanyag, a megértetés, a fogalomalkotás, az ítélet s végül a problémamagyarázat pedagógiai kérdéseinek vizsgálatával végigvezette hallgatóit a nevelés egész területén” (Szondy, 1938: 308).

Az 1933-as év különösen jelentős esztendő volt Mitrovics pályáján. Ekkor jelent meg főműve, *A neveléstudomány alapvonalai* c. összefoglaló munka. Ő maga egy ugyancsak 1933-as tanulmányában így vallott erről a könyvről:

„Ebben rendszeres előadásban megkísérlem a lélektudomány ama megállapításait gyümölcsöztetni, amelyeknek pedagógiai felhasználására jelenleg gondolni lehet. Éppen eme törekvésem miatt a pedagógiai művek olvasói talán csodálkozni is fognak könyvemnek tartalmán, amelyben a pedagógiai fejtegetések a legszorosabban összefonódnak pszichológiai tényeknek és megállapításoknak a kifejtésével. Talán azt a szemrehányást fogom kapni, hogy inkább pszichológia, mint pedagógia; másfelől pedig azt, hogy állandó pedagógiai kitérései miatt mégis alkalmatlan arra, hogy rendszeres és kimerítő pszichológiát adjon” (Mitrovics, 1933: 110).

A professzor nagyon pontos értékelést adott a saját munkájáról: valóban nem vegytisztán pszichológiai mű, de szisztematikus neveléstudományi munkának sem tekinthető. A könyv felépítése alapján ugyan azt lehetne gondolni, hogy inkább pszichológiai alapművet kívánt megírni Mitrovics, ő maga sem tagadja, hogy a mű szerkezete, anyagbeosztása is ezt sugallja. A szerkezet kialakításával, a tartalom elrendezésével kapcsolatban az alábbi szándékát tárja fel a szerző a már idézett tanulmányban:

„... az anyag beosztásánál is a pszichológiai szempontokat vettem irányadóknak, bár a nevelési célok szempontjából talán jobb lett volna teleologikus felosztási elveket érvényesíteni, ilyenformán: erkölcsi, vallásos, tudományos nevelés stb. Felfogásunk szerint azonban ezeknek a célkitűzéseknek a nevelés összes fázisaiban és részletfeladataiban érvényesülniük kell és nemcsak egy-egy pontján; más oldalról eme feladatok is csak pszichológiai eszközökkel oldhatók meg. Így könyvemnek főfejezetei az értelmi, az érzelmi és az akarati élményekről szólnak, az értelmiek közé sorozván az érzéklés és a szemlélés jelenségeit is” (Mitrovics, 1933: 112).

A könyv egyik ismertetője, Boda István is észrevette ezt a kettősséget, de ő ezt inkább a munka erényének tartja, nem pedig az olvasót megzavaró tényezőnek. Azt is megállapította, hogy a szerző pszichológiai eszmefuttatásai mind-mind egy vallásos nevelésfilozófia alátámasztását, megerősítését szolgálják. Ezt az észrevételét így közli:

„... a munka valósággal oly pedagógiai lélektan, amely elsősorban a vallás-erkölcsi legnemesebb ember-eszmény kifejeződésének lelki törvényszerűségeit és feltételeit törekszik kidomborítani, biztos vonalú felépítésben, nagy világossággal, logikus következetességgel” (Boda, 1933: 126).

Összefoglaló munkája mellett leginkább utánpótlás-nevelő tevékenységével írta be a nevét Mitrovics a debreceni egyetem történetébe. A professzor a legígéretesebb tanítványának Zombor Zoltánt tartotta, aki 1930 és 1934 között volt a Tisza István Tudományegyetem matematika-fizika szakos hallgatója. Zombor a doktori értekezését, amelyet *A lélektan szerepe a pedagógiában és a reakciós idő pedagógiai vonatkozásai* címmel írt mesterénél, 1935-ben védte meg, ezután kapott tanársegédi kinevezést Mitrovics intézetébe. Itt a professzor irányításával figyelemre méltó kutatásokat folytatott: többek között átdolgozta a Sterzinger- és Roggenkampfféle figyelemvizsgálatokat. Ezenkívül újfajta módszert dolgozott ki a figyelem, az emlékezet és a lényeg-felismerési képesség vizsgálatára, és koordinálta azt a kísérleti figyelemvizsgálatot, amelyet az összes debreceni középiskola négy felsőbb osztályában végeztek (az öt teszt között ott volt általa készített és átdolgozott feladat-együttes is). Így készült el a mintegy 1600 személyről 13000 adatot tartalmazó vizsgálati anyaga. Hozzá hasonlóan szorgalmas tanítványának bizonyult a szintén matematika-fizika szakos Faragó Tibor. Faragó 1935-ben szerzett tanári oklevelet, de már 1933-tól foglalkoztatta őt a Mitrovics-műhely: először gyakornok, majd fizetéstelen tanársegéd volt a Kísérleti Lélektani Intézetben. Az 1937/38-as tanévben előadóként is szerepelt a Tanárképző Intézetben, de közben – a megélhetését biztosítandó – gimnáziumi óraadást kellett vállalnia. 1939-ben a miskolci református leánygimnázium tanárává nevezték ki. Ugyanebben az esztendőben védte meg doktori disszertációját. Az ő témája – eredeti szakterületéhez is kapcsolódva – a matematikai tehetségek vizsgálata volt, értekezését *A matematikában tehetséges tanuló* címmel nyújtotta be mesteréhez.

Mitrovics számára súlyos problémát jelentett az utódkijelölés kérdése. Olyan embert szeretett volna a nyugalomba vonulása után a debreceni egyetem pedagógiai katedráján látni, aki elkötelezett a kísérleti lélektan irányzata mellett és továbbviszi az általa elkezdett kutatásokat. A szegedi magántanára, Boda Istvánra esett a választása, akinek addigi munkásságát magasra értékelte. Az ő személye valóban garanciát jelentett volna arra, hogy változatlanul folytatódik a Mitrovics által kiépített műhely munkája. Boda István nem csupán a Magyar Psychológiai Társaság titkáráként folytatott tevékenysége révén vált ismertté a hazai pszichológiai kutatók körében a harmincas évek végére, hanem a sajátosan magyar személyiségjegyek feltárására irányuló kutatásaival is. A debreceni egyetem bölcsészkarra mégsem őt, hanem Karácsony Sándort választotta meg Mitrovics utódául.

KARÁCSONY SÁNDOR ÉS MUNKÁSSÁGA: A HAZAI PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET EGYIK ZÁRVÁNYA

Karácsony Sándor munkásságáról és legfőképpen a pedagógiai eszméinek fundamentumául szolgáló társaslélektani rendszeréről az utóbbi évtizedekben számos tanulmány és könyv született, de valódi jelentőségét a hazai pszichológia történetében leginkább Lányi Gusztáv írásai világítják meg. Lányi már 1985-ben így határozta meg Karácsony helyét a magyar lélektanban:

„Karácsony Sándor nem központi alakja a magyar pszichológia történetének. Ez egyfelől érthető, másfelől azonban egy sajátos szcientikus emlékezetkiesés meg is akadályozza – ha nem is »központi«, de – megérdemelt helyének kijelölését a tudománytörténetben. A mai (»modern«, »tudományos«) pszichológiákon felnőtt pszichológusok számára ugyanis Karácsony Sándor társaslélektana első pillantásra inkább valamiféle anakronisztikus ősközületnek tűnhet. A tudományos szakpszichológiákon nevelődött pszichológus továbbá azért is fogadhatja értetlenül Karácsony társaslélektanát, mert bizonytalan lehet annak eldöntésében, hogy vajon e társaslélektanban a lélektannak egyáltalán mi a szerepe. [...] Ezúttal mégis arra szeretném föl hívni a figyelmet, hogy a jelzett problémák ellenére Karácsony társaslélektani rendszere a hazai tudománytörténet (s ezen belül pszichológiatörténet) nem megkerülhető tényezője, noha magam is úgy vélem: Karácsony társaslélektana a szcientikus pszichológia felől érthetetlen, sőt »könnyűnek találhatik«, ám mint tudásszociológiai jelenség nagyon is érthető, jellegzetes és talán jelentős gondolat- és eszmerendszernek bizonyul” (Lányi, 1985: 760).

Erős Ferenc Karácsonynak ugyanerre a besorolhatatlanságára mutat rá egyik kiváló tanulmányában (Erős, 2015). Ahogy a kortársakat zavarba hozta, úgy az utókor értékelőiben kérdések és kétségek özönét indítja el a Karácsony-életmű mindegyik szeletének a tanulmányozása, a nyelvészeti tárgyú íróképpé, mint a „magyar lélek” rej-

telmeit boncolgató gondolatmeneteké. Ráadásul nehéz is „vegytiszta” munkákat találni Karácsony művei között, hiszen a nyelvészeti írásaira is a pszichológiai megközelítés jellemző elsősorban, és a pedagógiai munkáiban is számos lélektanra utalást találunk.

Karácsony rendszerének a legszembetűnőbb sajátossága az, hogy szakít azokkal a korábbi pedagógiai felfogásokkal, amelyek az egyéni lélektan fogalmainak segítségével igyekeztek megközelíteni a nevelés és oktatás kérdéseit. Vélekedése szerint az egyéni lélektanra épülő pedagógia alkalmatlan a nevelés jelenségeinek megfelelő mélységű értelmezésére, mert a nevelés folyamata csak közösségben valósulhat meg. *„A nevelés – írja –, mióta a világ világ, a nevelő és növendék egymáshoz képest. [...] A nevelés szociális reláció, eddigi tanulságunk szerint. Ha ezt a ténytet a lélekkel kapcsolatban vesszük, a lélek tevékenységi formáit is korlátozni fogja, mert nem tarthat nevelhetőnek minden életérzést, érzelmet, stb., hanem csak kategóriákként azokat, amelyek két ember relációjában nyilvánulnak, tehát a társaspszichológikumokat”* (Karácsony, 1941: 295–296). Dankó Imre a Sorsunk 1944-es évfolyamában arról írt, hogy igazából már a 30-as években megmutatkoztak a kísérleti lélektan fogyatékoságai, határai. Éppen az 1934-es prágai pszichotechnikai kongresszuson vált nyilvánvalóvá, hogy maguk a kísérleti pszichológiát művelő tudósok sem voltak elégedettek az általuk bemutatott vizsgálati eredményekkel. *„A ma tudománya – állítja Dankó az említett folyóiratba írt cikkében – nemcsak tudja a kísérleti lélektan hiábavalóságát, hanem kétségbevonja az egyéni lélektan létezését is. A társaslélektan szerint minden lelki funkcióhoz két ember kell. Két lélek szükséges, s a köztük fennálló viszony az, ami fontos, amit tanulmányozni lehet és kell. Az egyéni léleknek életérzései vannak, érez, tud, akar és hisz. A társasléleknek jogérzete, művészete, tudománya, társasélete és vallása van. Ez a lélektan a kísérleti lélektantól egyedül a másik ember megismerésének vágyát kapta örökségbe”* (Dankó, 1944: 542).

Boros Dezső, aki utolsó éveiben intenzíven foglalkozott Karácsony munkásságával, a hagyatéki anyagai között megmaradt Karácsony-dolgozatában arra mutatott rá, hogy a jeles debreceni professzor alapos pszichológiai olvasottság, tájékozottság birtokában építette fel a lélektan elméleteit. Erről így írt: *„Karácsony pszichológiai felkészültsége magas szintű. Ezt még az ellenségei is elismerik, sőt azzal vádolják, hogy amit tudott a nevelésről, azt mind a svájci pszichológusoktól tanulta. A pszichológia nagyon sok területét művelte az általános lélektan mellett, komolyan vette a differenciállélektant, s pedagógiai elméletében levonta annak tanulságait”* (Boros, 1990: 37). Karácsony könyvismeretéseiből, hosszabb-rövidebb cikkeiből ugyancsak kiderül, hogy tisztában volt a korabeli gyermeklélektan megállapításaival és fő kutatási problémáival. *A könyvek lelke* c. kötetének egyik tanulmányában pl. így írt a „korai pubertás” jelenségének korabeli szakmai megítéléséről:

„A gyermeklélektan a maga tudományos lelkiismeret-furdalásai közben még meglehetősen zavart és határozatlan az ún. korai pubertás kérdésével szemben. Nem hatnak rá megnyugtatólag az egyre szaporodó gyermekregények sem, hiszen a legtöbbje ezeknek alig egyéb a pszichoanalitikus iskola tételeinek utánköltött, tehát másodlagos felhívításánál” (Karácsony, 2006: 213).

KARÁCSONY ÉS AZ INDIVIDUÁLPSZICHOLÓGUSOK

Karácsony életrajzából tudjuk, hogy a hazai pszichológiai táborok közül az individuálpszichológusokkal tartott fenn szorosabb kapcsolatot. Ehhez az irányzathoz Máday István révén kapcsolódott, akivel együtt folyóiratot is szerkesztett a harmincas években, a *Gyermekvédelem* c. lapot. Karácsony Sándor ugyanebben az időszakban rendszeresen eljárt az Individuálpszichológiai Egyesület üléseire, sőt előadóként is vállalt szereplést a jeles hazai pszichológusokat tömörítő társaságban. Lányi Gusztáv így írt erről a kapcsolatról: „*Karácsony Sándor és az individuálpszichológusok kapcsolata nem esetleges volt, hanem jórészt az elvek azonosságából is eredt, noha Karácsony nem volt individuálpszichológus, csak gyakori előadója a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület szemináriumainak*” (Lányi, 1992: 30). Milyen témákról tartott előadásokat Karácsony Máday körének? A korabeli hírlapok tudósításaiból értesülhetünk az egyes előadások tárgyáról. 1930. január 18-án pl. „*Miért nem tud megtanulni németül a magyar gyerek?*” címmel tartott előadást az egyesületben. Ebben nagyrészt a nyelvtanulás során belénk épülő gátlások természetét taglalta.² 1935. március 22-én „*Nyelvtanulás lélektani alapon*” címmel értekezett az Individuálpszichológiai Egyesület 112. vitaestjén, 1936. március 13-án pedig „*Az iskola mint a kollektív nevelés színhelye*” cím alatt foglalta össze a „közlelki” sajátosságok kifejlesztésére vonatkozó gondolatait. A korabeli tudósító így foglalta össze Karácsony előadásának lényegét:

„Olyan nevelésre van tehát szükség, amely a közértelmi, közérzelmi és közakarati tulajdonságokat és végeredményben a szociális, segítő ember típusát alakítja ki. A továbbiakban hangsúlyozta, hogy a kollektív nevelésnek ideális színhelye volna az iskola. Az iskolai osztály kollektívumot, életközösséget alkot, egymásra utaltság uralkodik a közösség tagjai között. – Sajnos, a mai iskola nem használja ki ezt a lehetőséget – folytatta –, más szervezetre (például cserkészet) bízza a társadalmi nevelést. [...] Mai iskoláinkban azonban nem képzelhető el a teljesen megvalósult kollektív érzés, ezt a társadalom akadályozza meg. Előítéletekkel terhelve jön tanító és tanuló az iskolába, amely – ezt be kell ismerni – nem tudja magát kivonni a külső környezet faji, felekezeti és osztályfoglaltsága alól.”³

1937 februárjában, a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület megalakulásának 10. évfordulójára emlékező közgyűlésén „*A parasztyerek pedagógiája*” címmel tartott előadást Karácsony Sándor. Ebben beszámolt az 1920-as „földesi parasztgimnázium” néven ismertté vált kísérletéről, és az individuálpszichológia nyelvén fogalmazta meg a kísérlet tanulságait. A *Pesti Napló* tudósítója a következő gondolatokat emelte ki az előadásból:

² Miért nem tud megtanulni németül a magyar gyerek? (Saját tudósítónktól.) *Pesti Napló*, 81(14), 6.

³ Iksz. névjelzésű tudósító: Kollektív nevelés – ma és holnap. *Népszava*, 64(62), 7.

„A falusi ember műveltsége a 16. század partikuláris iskoláinak a színvonalán mozog s nem lehet ugrásszerűen feljutni a 20. század nagyvárosi kultúrájához, hanem végig kell vezetni őket az elmúlt évszázadok műveltségi fokozatain. Ha ezt elmulasztjuk, akkor a parasztyerek reménytelennek látja a tanulást, s ez fogyatékképzést kelt benne. A falusi tanító szintén fogyatékkosságerzésben szenved, mert úgy érzi magát, mint a városi kultúra számkivetettjét.”⁴

Ez a gondolat egyébként Karácsony egyik vesszőparipája volt: több helyen is leírta, hogy a falusi gyermek másfajta nevelést és másfajta iskolát igényel, mint a városi tanuló. Karácsony Sándor a későbbi előadásaiban is kedvelt témáit tárta az Individuálpszichológiai Egyesület elé, az adleri fogalmak köntösébe öltöztetve mondanivalóját. 1938. december 16-án például „*A magyar lélek a nyelv tükrében*” címmel mutatta be magyarságlélektani fejtegetéseit, 1940. január 26-án pedig „*Az irodalmi nevelés (olvasásra kapata-s) pszichológiája*” címmel adott elő.

KARÁCSONY ÉS TANÍTVÁNYAI

Karácsony neveléstudósi munkájának 1942-ben érett be a gyümölcse, ekkor nyerte el a debreceni egyetem pedagógiai katedráját. Már a székfoglaló beszédében nyilvánvalóvá tette hallgatósága számára, hogy elődjétől eltérő úton kíván haladni. Hamar felszámolta a Mitrovics által művelt pszichológia intézményi és eszközháttérét. Professzorsága idején a pedagógiai szeminárium szekrényeiben érintetlenül álltak és porosodtak a pszichológiai kísérleti eszközök, mert ő a gyermek megismerésében az enciklopédikus módszert többre becsülte a méréseknél. 1942 novemberében a Bölcsészettudományi Kar tanácsától a megszűnt Kísérleti Lélektani Intézet helyett Társaslélektani Intézet felállítását kérte. Mivel ez a költségvetésben nem jelentett változást, mind a kar, mind pedig a minisztérium elfogadta a kérését (Mudrák, 2015). Így meglett az intézményi kerete is annak a szakmai műhelynek, amely a körülötte kialakult hűséges tanítványi kört összefogta. Békefi Benő nyíregyházi lelkész és tanítóképző intézeti tanár 1945 áprilisában a Karácsonnyal ápolt szoros barátságát felhasználva hozta létre a Debreceni Egyetem Társaslélektani Intézetének Nyíregyházi Fiókját. Ez a fiókéntézmény rendezte meg 1945 augusztusában azt a kéthetes nyári egyetemet Nyíregyházán, amelyen Karácsony Sándor is tartott fejlődéslelektani előadásokat az érdeklődő pedagógusoknak (Hadházy, 1982).

Karácsony műhelyteremtő, iskolateremtő munkájának bemutatásakor nem hagyhatjuk említés nélkül azokat a tanítványokat, akiknek innen indult a pályája. Az alábbiakban azokat a tanítványokat nevezem meg, akik 1942 és 1950 között hivatalosan is a debreceni egyetem alkalmazásában voltak, vagy az 1943-ban létrejött Társaslélektani Intézet munkatársaiként, vagy a Neveléstudományi Szeminárium tanársegédeként,

⁴ Névjelzés nélküli tudósító: A parasztyerekeket másként kell tanítani, mint a városi ifjúságot. *Pesti Napló*, 88 (32), 12.

illetve gyakornokaként. A Társaslélektani Intézet alkalmazottai közül Lükő Gábor és Komjáthy István vált ismertté az 1950 utáni évtizedekben. A Neveléstudományi Szeminárium egykori tansegédszemélyzetéből szintén két tanársegédet lehet azok közé sorolni, akik sikeres pályát futottak be, s nem fékezte a karrierüket a Karácsony-tanítványság stigmája. Egyikük Komlói Sándor, aki végigjárta a szemináriumi segédszemélyzeti hierarchia összes lehetséges lépcsőfokát, előbb díjtalan (1943. szept. 1. – 1944. aug. 31.), majd díjas gyakornokként (1944. szept. 1. – 1944. okt. 5.) dolgozott Karácsony professzor mellett, később fizetéstelen tanársegédként (1946. szept. 1. – 1948. aug. 31.), végül pedig fizetéses tanársegédi státuszban (1948. szept. 1. – 1950. aug. 31.) állt a tanszék szolgálatában (Mudrák, 2006). Nagyjából ugyanezeket a grádicsokat járta végig Kovács Ferenc, azzal a különbséggel, hogy ő a legutolsó stációig, a fizetéses tanársegédi kinevezésig nem jutott el. Ez a Karácsony-tanítvány, aki később Fabricius-Kovács Ferenc néven vált a magyar nyelvtudomány avatott művelőjévé, 1942. okt. 1. és 1948. nov. 29. között segítette a tanszék munkáját. A Társaslélektani Intézet két említett munkatársa, Lükő és Komjáthy is viszonylag hosszú időt töltött a nagy hírű professzor mellett, Lükő 1943-tól 1947-ig fizetéstelen tanársegédként, 1947 és 1950 között pedig, egészen az intézet megszűntetéséig fizetéstelen adjunktusként dolgozott az egyetemen (miközben 1945-től magántanárként olyan előadásokat hirdetett, amelyek a nevelés folklorisztikus alapjaival foglalkoztak), Komjáthyt pedig, akinek neve a Mondák könyve c. munka szerzőjeként vált később országszerte ismertté, 1946. okt. 1. és 1950. jan. 1. között foglalkoztatta Karácsony intézete.

Talán nem véletlen, hogy Karácsony *A magyar demokrácia* c. kötet összeállításakor az *Új egyetem felé* címet viselő fejezetbe éppen Kovács Ferenc disszertációjáról készített bírálatát és Lükő Gábor habilitációs eljárásra benyújtott műveiről írt véleményét válogatta be. A tudományos közösségbe való befogadás fokozatait szép metaforákkal tette szemléletessé Karácsony: a doktori disszertáció értékelését a „*Keresztelés*”, a habilitáció alapjául szolgáló tanulmányok bírálatát a „*Konfirmáció*” cím alatt tette közzé. Kovács Ferenc „*Kelet-Európa pedagógiánkban*” című értekezésének bírálatában a professzor az alábbi prófétikus kijelentést tette: „*A dolgozat valóban csak vázlat, de a szemelvények, amelyeket e vázlatosságban is nyújt itt-ott s az illusztrációk, amelyekkel minden egyes állítását elég gazdag anyagból választott szellemes idézetek egész sorozatában támogatja meg, igen tanulságosak és megnyugtató módon mutatják egy csak most induló szép, tudományos munka ígéretes kontúrjait*” (Karácsony, 2011: 97). Karácsony jóslata bevált, Kovács Ferenc később valóban értékes tudományos munkásságot fejtett ki, igaz, nem a neveléstudomány, hanem a nyelvtudomány területén. (Ő már a 60-as években írt tanulmányaiban magától értetődő természetességgel használta a karácsonyi fogalomrendszer olyan elemeit, mint pl. viszonyulás, másik ember, autonóm ember.⁵) A Lükő Gábor ha-

⁵ Fabricius-Kovács Ferenc (1967). Jelentés, társaslélektan, kommunikációelmélet. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 24(3), 331–346.; Fabricius Ferenc (1967). A jelentés és a „másik ember”. *Kortárs*, 11(8), 1273–1282.

bilitációs eljárása folyamán készült bírálatban pedig az alábbi mondat tükrözi a legvilágosabban Karácsony tanítványai írásaival szemben támasztott mércéjét: „*Munkássága szoliditását garantálja egész tudományos pályafutása, mely azt bizonyítja, hogy sohasem elképzelései és tervei alátámasztására gyűjtötte az adatokat, hanem megfordítva, a szaktudomány, az adatok területéről indult el, s azok kényszerítették a maguk rendjén néplélektani és pedagógiai megfontolásokra*” (Karácsony, 2011: 99).

Még két olyan egyetemi magántanárt érdemes megemlíteni a Karácsony-érából, akik szintén bekapcsolódtak az egyetemi pszichológiaoktatásba. Elsőként a Piaget-fordító Kiss Árpádra utalok, aki 1946-ban lett a bölcsészkar magántanára. Igaz, ő pedagógiai tárgykörből kérte és nyerte el a habilitációt, de az 1947/48-as és az 1948/49-es tanévben pszichológiai előadásokat is tartott a hallgatóságnak (Mudrák, 2015). Később didaktikusként vált a hazai neveléstudomány meghatározó alakjává. A másik említésre méltó egyetemi magántanár Kiss Tihamér volt, aki ugyan 1943-ban a kolozsvári egyetemen nyerte el a *venia legendi* „*A gyermekkor lélektana*” tárgyköréből, de 1947-ben áthabilitált debreceni egyetemre. Ő a gyermeki gondolkodás jellegzetességeiről hirdetett előadásokat az egyetemistáknak.

A hazai felsőoktatás 1948 és 1951 közötti szocialista átalakítása (tulajdonképpen klasszikus értékeinek megsemmisítése és addig működő rendszerének szétverése) nem hagyta változatlanul a pedagógia- és a pszichológiaoktatást sem, sőt mint ideológiai tartalmak hordozóit súlyosan érintette mindkét területet. Karácsony Sándor is áldozatul esett az „egyetemek reakciós elemektől való megtisztításának”, és „*egy sikertelen önbírálat után kénytelen volt teljesen visszavonulni. 1950. március 28-án »önként« megírta miniszterének, Darvas Józsefnek, hogy egészségi állapota miatt nyugdíjaztatását kéri*” (Golnhofer, 2004: 76). Az ötvenes évek a kollektív memóriatörlésről és az erőszakolt felejtésről („a múltat végleg eltörölni”) szóltak a magyar pszichológiában is. Orosz Gábor egyik tanulmányában szemléletesen mutatja be a pedagógia és a pszichológia helyzetét ebben a nehéz időszakban. „*Az 1950-es évek elején – írja – a pszichológiát és a pedagógiát a diktatórikus politikai hatalom egyaránt érdekkörébe vonta. Addig, amíg a pszichológia fejlődését és működését szinte teljesen megakadályozták, leállították, addig a pedagógia létét, kutatási lehetőségeit, »elméletalkotásait« pórázra fogottan – mivel az iskolák léteztek – engedélyezték, elviselték*” (Orosz, 2004: 176). Ezekben az években csupán a szovjet pszichológia eredményeinek recepciója és a pedagógusképzéshez tartozó pszichológiai ismeretek képezték azt a szűk tartományt, amelynek határain belül a pszichológia művelői mozoghattak. Bár az ötvenes évek végén újra kinyíltak lassan a kapuk a hazai pszichológia előtt, a két világháború közötti lélektan eredményei továbbra is elhallgatandónak ítéltettek. A két debreceni pedagógiaprofesszor pszichológiai munkássága így évtizedekre a megtagadott előzmények kriptájába került. Karácsony Sándor társaslélektanának újrafelfedezése az 1970-es évek végén kezdődött meg, Mitrovics Gyula életművének értékelésére pedig a rendszerváltás után tették meg az első lépéseket.

IRODALOM

- Ádám Péter – Tóth László (1994). A pszichológia története a debreceni egyetemen. In Kovács Zoltán (szerk.), *A debreceni pszichológusképzés 20 éve* (pp. 5–77). Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Pszichológiai Intézete.
- Boda István (1933). Újabb magyar neveléstani munkák. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(1–2), 124–136.
- Boros Dezső (1990). Boros Dezső kiadatlan dolgozatai Karácsony Sándor pedagógiájáról és a tanárképzésről. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- Breznysnyánszky László (szerk., 2007). *A Debreceni Iskola neveléstudomány-történeti vázlata*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Dankó Imre (1944). A tehetségmentő debreceni kollégium. *Sorsunk*, 4(9), 542–544.
- Erős Ferenc (2015). A nemzetpolitikai lélektantól a tudományos fajelméletig. A magyar pszichológia történetének szürke zónája. *Socio.hu*, 5(2), 67–85.
- Golnhof Erzsébet (2004). Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949. Pécs: Iskolakultúra.
- Hadházy Lajos (1982). Adalékok Nyíregyháza oktatásügyének felszabadulás utáni első évéhez. *Pedagógiai Műhely*, 8(4), 23–31.
- Halász László (1961). Esztétika és pszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 18(3), 368–370.
- Karácsony Sándor (2006). *A könyvek lelke*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony Sándor (2011). *A magyar demokrácia. A magyar béke*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Karácsony Sándor (1941). *A magyar világnézet*. Budapest: Exodus.
- Lányi Gusztáv (1992). A politikai pszichológiáról – Magyarországon. (Tudománytörténeti és tudásszociológiai vázlat.) *Valóság*, 35(9), 16–31.
- Lányi Gusztáv (1985). Egy társaslélektani „nemzetkaraterológiáról”. Karácsony Sándor magyarságkonceptiója. *Világosság*, 26(12), 760–767.
- Mitrovics Gyula (1933). A pedagógia és a pszichológia kapcsolata. *Magyar Paedagogia*, 42(7–8), 110–122.
- Mudrák József (2006). Gyakornokok, tanársegédek, adjunktusok, intézeti tanárok, Á.D.O.B. gyakornokok és beosztott gimnáziumi tanárok a Bölcsészettudományi Karon. In Hollósi Gábor (szerk.), *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből IV.* (pp. 110–130). Debrecen: Debreceni Egyetem BTK, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola.
- Mudrák József (2015). Pszichológia a Debreceni Tudományegyetemen a XX. század első felében. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 70(3), 579–595.
- Orosz Gábor (2004). Kelemen László kutatásai az 1956-os balatonfüredi tanácskozáson. In Breznysnyánszky László – Fenyő Imre (szerk.), *A Debreceni Iskola*. Debrecen: Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék.
- Szondy György (1938). Debreceni Tanári Kör. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 71(8), 307–308.
- Vértes O. József (1918). Mitrovics Gyula: Az egyéni nevelés főbb szempontjai. *Magyar Paedagogia*, 27(4), 215–216.